

консервативно-монархічного спрямування Дмитру Івановичу Іловайському (1832–1920). На окрему увагу заслуговує висвітлення ним соціально-політичних аспектів історії Великого князівства Литовського (ВКЛ). Попри те, що дослідники неодноразово зверталися до аналізу його наукової спадщини [1–6], окреслена проблема поки ще не стала предметом спеціального дослідження. Відтак, метою публікації є аналіз поглядів Д. Іловайського щодо цілей, змісту і результатів політичної активності вельможного стану ВКЛ у другій половині XIV – XV ст.

Найповніше суспільно-політичну історію ВКЛ історик виклав у 5-томній «Історії Росії», передусім у 2-му («Московско-литовский период или собиратели Руси») [7] та 3-му («Московско-царский период») томах [8]. Ці видання й становлять джерельну базу дослідження.

Д. Іловайський розцінював руську складову населення ВКЛ як важливий елемент державного і суспільного розвитку. Про це свідчить зокрема найменування держави – «Литовсько-Руське князівство», «Литовська Русь», «Слов'яно-Литовська держава», узагальнене іменування регіону «Західна Русь» [7, 55, 209; 8, 77]. Столицю ВКЛ – Вільно – історик характеризує як «напівруську, напівлитовську» [7, 354]. Він наголошував, що на етапі «об'єднання литовсько-руських областей» литовські князі й держава загалом потрапили під «рішучий» руський вплив. Передусім це стосувалося військової справи, титулування князів (як приклад, наводив Гедиміна, який, іменуючись великим князем Литви і Жмуди, володів ще й титулом великого князя руського), встановлення родинних зв'язків, сповідування й поширення православ'я, «обрусіння» литовської династії [7, 56–57, 62, 81]. Однак із прийняттям Кревської унії та покатоличенням Литви, ситуація суттєво змінилася, через посилення впливів поляків. Причому («польська народність», ставши на шлях об'єднання з Литовською державою, «швидко піднялася на ступінь могутньої держави в східній половині Європи і здобула важливий вплив на її подальшу долю» [7, 171–172].

Д. Іловайський цілком усвідомлював, що на перешкоді негайного об'єднання ВКЛ та Корони в той час стояли представники правлячої еліти, передусім, князі з династії Гедиміновичів та удільні князі на Волині та Поліссі. Позаяк різкі кроки, в задекларованому Кревською унією об'єднаному процесі, загрожували «заколотами і смутами» князів, виходом із ситуації, на його думку, мала бути поступова ліквідація удільної системи ВКЛ [7, 172–173].

Однак інструментом реалізації такого проекту якраз став один із удільних князів, а з 1392 р. – великий князь литовський Вітовт. Саме на це натякав дослідник, аналізуючи його діяльність стосовно ліквідації удільних князівств та централізації держави [7, 178–179]. Хоч у розумінні Д. Іловайського, це був радше збіг обставин, аніж прагнення князя до об'єднання з Польщею. Адже Вітовт, будучи фактично самостійним правителем, насамперед переймався «васальними стосунками до Польської корони», зумовленими угодами з Ягайлом (особливо Городельською унією 1413 рр.) і «не передбачав великого добра від унії з такою державою» [7, 209, 217]. Дослідник вважав, що під впливом Вітовта литовсько-руська знать сформувала чітке усвідомлення перспективності розвитку ВКЛ винятково як незалежної держави. Відтак, передбачення можливого опору боярства, «звичного в школі Вітовта цінувати самостійність своєї держави», вбачалося ним одним із головних чинників, що завадили об'єднанню Литви і Польщі після смерті Вітовта [7, 262].

Кончина князя, за словами Д. Іловайського, позбавила Західну Русь «власного політичного осердя», внесла невизначеність у життя суспільства. Натомість вокняжіння Свидригайла у ВКЛ було сприйнято схвально передусім руським населенням, що пояснювалося дослідником дуалістично. Не сприймаючи польсько-литовську унію, мешканці «руських областей» виявили готовність підтримати нового лідера в боротьбі за політичну самобутність, збереження православної релігії та майнові права. Водночас дослідник вказував і на меркантильні інтереси знаті, маніпулюючи якими, Свидригайло здобув високий авторитет. Сюди дослідник зараховував формування оточення князя переважно з руських вельмож, щедрих дарування їм земель і подарунків, проте й безпосереднє ставлення до них [7, 267]. Попри це, він наголошував, що в громадянській війні 1432–1440 рр., яка вибухнула між Свидригайлом та Сигізмундом Кейстутовичем, на боці першого найактивнішу участь брало населення білоруських і українських земель. Особливо виділяв успішну боротьбу проти поляків воєвод Михайла на Київщині, Олександра Носа у Волинській та Федора Острозького в Подільській землях [7, 269]. Втім, невдовзі прихильність русько-православного люду до Свидригайла стала спадати. Д. Іловайський мотивував це неприйняттям маніпуляції князем ідеєю церковної унії, в процесі пошуку покровительства папи римського, неспроможністю в реалізації планів, крутим норомом і жорстокістю [7, 270]. Приміром, останнє, послугувало ймовірною причиною втрати Свидригайлом одного з найближчих і найхоробріших прибічників – князя Федора Острозького. Щоправда, історик не відкидав і той факт, що вельможу до такого кроку підштовхнули розпорядження польського короля про толерантне ставлення до православної церкви та рішення про зрівняння в правах руської та польської шляхти. Він припускав, що подібні, за його словами, «обманливі постанови», з метою залучити на свій бік населення Поділля і Волині, подіяли на ту категорію «дворянства», котра вагалася, «куди примкнути посеред важких і заплутаних обставин того часу».

Незважаючи на це, навіть після поразки під Вількомиром (1435 р.), де полягло чимало князів і бояр, населення Поділля, Київщини та Волині продовжувало підтримувати Свидригайла [7, 271]. Хоч, зрештою, війна завершилася його поразкою, Д. Іловайський переконував, що ідея збереження власної «політичної самобутності» продовжувала панувати в устремліннях як руських, так і власне литовських князів і бояр. Напруга не була ліквідована й її підігрівали, крім неприйняття соціальними верхами «васальних, принижених взаємин, в яких новий правитель став до польського уряду», ще й жорстокі переслідування Сигізмундом противників. Із тверджень дослідника також напрошується висновок, що, взявшись «наближати до себе людей незнатного походження, роздаючи їм земські уряди й помістя, відібрані в опальних князів і бояр», князь по суті вдався до формування нової соціальної опори своєї влади [7, 272].

Таким чином, за логікою суджень Д. Іловайського, в умовах протистояння між Свидригайлом та Сигізмундом, соціальне середовище ВКЛ розділилось на три групи. Першу становили прихильники Свидригайла та політичної самостійності ВКЛ із числа князів і бояр, більшість із яких були руського походження. Другу – прибічники Сигізмунда з пропольською орієнтацією, чие число поповнювалося представниками кіл «незнатного походження» і за це вони здобували землі та посади. Третю – ті, хто певний час не міг визначитися до кого примкнути. Оскільки ж мали місце переходи з

ким та Іваном Гольшанським. Дослідник вказував на неясність у цілях і намірах змовників, навівши дві версії. Згідно першої, вони планували усунути від влади Казимира, а великокняжий престол передати Михайлу Олельковичу. За іншою – змовники хотіли заволодіти деякими східними областями ВКЛ і разом з ними перейти під руку великого князя московського. Так чи інакше, але змова не вдалася, оскільки була викрита. Водночас Д. Іловайський резюмував, що «удільній системі в Литовській Русі завдано тяжкого удару, від якого вона уже не оправилась». Про небагатьох дрібних удільних руських князів зауважив, що деякі перейшли у московське підданство, а решта вже не становила загрозу для політичної єдності ВКЛ, охоче приймаючи «честь великокняжих намісників у містах і користуються відповідними доходами» [7, 287–288]. Так, автор фактично означив зведення нанівець на цьому етапі руської опозиції у ВКЛ.

Таким чином, політичну активність вельможного стану Д. Іловайський позиціонував, передусім, у ракурсі боротьби за державну самобутність ВКЛ. Литовсько-руська знать до 40-х рр. XIV ст. подається ним як монолітна сила у протистоянні польським впливам та покатоличенню. Натомість в епоху Казимира IV дослідник засвідчив поділ політичної еліти на кілька коаліцій. Одну з них – «русську князівсько-боярську партію» – дослідник трактував як поборника ідеї збереження автономії південно-руських земель у складі ВКЛ.

1. Чекурин Л.В. *Русский историк Д. И. Иловайский. Опыт библиографического исследования.* – Рязань, 2002.
2. Чекурин Л.В. *Без гнева и пристрастия: личность и судьба русского историка Д. И. Иловайского.* – Рязань, 2009.
3. Бабич И.В. *О Д. И. Иловайском и его учебниках // Иловайский Д.И. Краткие очерки русской истории: В 2 ч. – М., 1992. – Ч. 1.*
4. Багдасарян В.Э. *Иловайский Дмитрий Иванович // Энциклопедия.* – М., 2005.
5. Дурновцев В.И., Бачинин А.Н. *Ученый грызун: Д. И. Иловайский // Историки России. XVIII – начала XX века.* – М., 1996.
6. Иванов А. *«Смерти я не страшусь» Дмитрий Иванович Иловайский (1832–1920) // Русская линия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rusk.ru>.*
7. *Иловайский Д. История России.* – Т. 2: *Московско-литовский период или собиратели Руси.* – М., 1896.
8. *Иловайский Д. История России.* – Т. 3: *Московско-царский период.* – М., 1890.

Mykhailiuk Yu.M. The political activity of the lithuanian-russian notables by Dmitriy Plovaysky. In the article is presented the D. Plovaysky interpretation of the aims, maintenance and results of the lithuanian-russian notables political activity in the second half of the XIV–XV cent., described by the researcher as the fight for the state originality of the Lithuanian Great Duchy.

Key words: D. Plovaysky, lithuanian-russian notables, political activity

Л. Л. Гончаренко

НІМЕЦЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ КОЛОНІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ОТТО ФОН БІСМАРКА

У статті аналізується стан вивчення німецькими науковцями колоніальної політики Німеччини часів правління О. Бісмарка. Надається інформаційне забезпечення для подальших розробок німецького колоніалізму. Визначені існуючі позиції та оцінки дослідників колоніальної політики Німеччини часів правління О. Бісмарка.
Ключові слова: Німеччина, колоніальна політика, Отто фон Бісмарк, канцлер, історіографія

Історія колоніалізму належить до вельми актуальних тем, що розробляються у світовій історіографії. Незважаючи на те, що, з розпадом колоніальної систе-

ми, це питання, здавалося б, утратило «прикладне» значення, інтерес до нього не згасає. Щорічно виходить чимало статей і монографій, присвячених цій проблематиці. Цьому сприяє відкриття доступу до раніше секретних архівних матеріалів, а також публікація нових документів особистого характеру, що висвітлюють події, які впливали на становлення сучасної політичної мапи світу. Тільки останніми роками, за умов значних змін у світі та через привернення уваги міжнародної співтовариства до поняття «глобалізму», стала зрозумілою необхідність зміни підходів до вивчення історії міжнародних відносин. Отже, виникає необхідність знову повернутися до вивчення явища колоніалізму, в тому числі й німецького.

Одним із аспектів, що заслуговує на особливу увагу вчених, є роль видатних особистостей у розбудові світової колоніальної системи. До них безперечно належить і Отто фон Бісмарк. Історичний шлях, який Німеччина пройшла під його керівництвом, може слугувати взірцем для будь-якої держави, а з його ім'ям невідільно пов'язані важливі німецькі та загальноєвропейські події кінця XIX ст. Одним із таких явищ була колоніальна експансія Німеччини в 1880-х рр. Необхідність же наукового дослідження впливу О. Бісмарка на колоніальну політику Німеччини в 80-х рр. XIX ст. зумовлена тим, що це питання недостатньо досліджене у світовій і вітчизняній історичній науці.

Німецька історіографія колоніальної політики Берліну численна та ґрунтовна, а діяльність О. Бісмарка на різних етапах розвитку імперії постійно привертала увагу дослідників. Хоча до початку Першої світової війни німецькі історики зверталися до її вивчення, в основному, з метою популяризації ідеї «розширення життєвого простору». У цей час єдиною серйозною працею стала «Історія німецької колоніальної політики» А. Циммермана, опублікована 1914 р., автор якої прагнув виправдати колоніальну експансію Другого Рейху [1]. У 1920 – на початку 30-х рр. стабільність інтересу до колоніалізму зумовлювалася реваншистськими настроями, що панували після підписання Версальського мирного договору 1919 р., який німці розцінювали як «версальський диктат», що призвів до занепаду імперії.

На це впливало і важке становище німців у колишніх колоніях, а також поява в Англії та Франції документальних видань викривального характеру. Такі публікації були засновані на реальних фактах, хоч іноді й на вигадках. Розкриваючи найбільш негативні сторони німецького колоніалізму й епатуючи читача реаліями колоніального побуту, автори таких робіт переслідували цілком зрозумілу мету – сприяти легітимізації колоніальних надбань країн Антанти, зроблених за рахунок Німеччини. У цих обставинах подолання «почуття провини» німецької нації перетворилося на професійне завдання істориків та письменників. Історична наука і публіцистика поєдналися: історики зверталися до актуальної теми, а публіцисти шукали в історії минулого аргументи для пропаганди ідеї колоніального реваншу. Зокрема це відобразилося в працях Ф. Валентина, В. Віндельбанда, Г. Шпельмейєра, М. Хагена, Г. Хальгартена, Г. Янцена та ін. [2–7].

Характерною для цього періоду була і фундаментальна монографія М. Хагена «Колоніальна політика Бісмарка» (1923 р.), в якій висвітлені мотиви, рушійні сили та суперечливість політики Другого Рейху, розглянуті розбіжності колоніальних теорій і практичних результатів, їхнє втілення в життя. Співвідношення європейської і колоніальної політики М. Хаген трактував у контексті вибору Німеччиною зовнішньополітичних пріоритетів. Дослідник також стисло проаналізував